

Marta Watral

Streszczenie pracy doktorskiej Paradygmaty budzicielstwa w literaturze łemkowskiej. Konstrukty, realizacje, perspektywy

W pracy podjęłam próbę analizy paradygmatów budzielskich w literaturze łemkowskiej. W pierwotnym założeniu chciałam się skupić przede wszystkim na tym, jak najbardziej znane teksty wielkich łemkowskich budzieli oddziaływały i oddziałują na swoich czytelników i na podstawie jakich mechanizmów uczy się z nich bycia Łemkiem. Jednak w trakcie badań zwłaszcza tych, które dotyczyły aktywności literackiej XIX-wiecznego pisarza, Władymira Chylaka, zebrałam pokaźny materiał źródłowy udowadniający, że procesy literackie, których rezultaty nazwałam paradygmatami budzicielstwa, wykraczają w znacznym stopniu poza działania konkretnych wybitnych jednostek i opierają się na tym, jak ich teksty są używane przez czytelników, przede wszystkim profesjonalnych, działaczy i aktywistów stojących na straży narracji, która jest wykorzystywana jako fundament narodotwórczy. W rekonstrukcji tego procesu starałam się przede wszystkim zaznaczyć źródła tez, fraz, komentarzy, które przetrwały i oddziałują na tożsamość narodową / łemkowskość kolejnych pokoleń. Przyjęłam za kluczowy kontekst zewnętrzny, rozgrywający się tylko w pewnym sensie i do pewnego stopnia z woli samych budzieli. Ważna była dla mnie arbitralność tego kontekstu – o budzieliach się mówi, pisze, używa się ich jako patronów wydarzeń kulturalnych, ale ich teksty funkcjonują właściwie tylko w swoich najsilniej tożsamościotwórczych fragmentach. Kompiluje się z nich narrację, która jest pomyślana tak, by jednocześnie krzepiła serca i chroniła przed całkowitą dezintegracją przez silne oddziaływanie na uczucia patriotyczne i związaną z nimi odpowiedzialność za trwanie wspólnoty, często wzmacniając poczucie winy, gdy wybierze się inną drogę. Nie każde budzielskie słowo ma taką moc, ale odpowiednio wzmocnione i skomponowane z aktualnymi potrzebami tożsamościowymi staje się aktem performatywnym. Stąd też permanentna aktualizacja jest integralną częścią paradygmatów budzielskich. Właśnie ta aktualizacja, którą starałam się uchwycić i odtworzyć z tekstów, jakie przyjęłam za bazę źródłową, jest procesem organizującym analizę w tej pracy.

Z powyższych założeń wychodzi kluczowa teza: budzieli się stwarza, przetwarza, używa, konstruuje tak, by spełniał przypisane mu, konieczne w danym momencie historycznym i tożsamościotwórczym funkcje. Stwarzanie jest aktem świadomym, celowym i poddanym regulacjom wewnętrznym (wynikającym ze specyfiki historii i doświadczenia łemkowskiego

etnosu), a także zewnętrznym (które trzymają pieczę nad językiem / kulturą i możliwościami i wyznaczają obszary możliwe / konieczne i niemożliwe w procesach tożsamościowych i narodowych). Jako taki akt wymaga jasnego i stabilnego fundamentu, opartego przede wszystkim na tekstach. Fakt, że współcześni Łemkowie korzystają z zaplecza ideowego doprecyzowanego przez Władymira Chylaka, pisarza XIX-wiecznego, mógł zaistnieć tylko dzięki śladom tekstowym, które nie tyle pozostawił po sobie sam pisarz, co były wynikiem świadomych działań jego ówczesnych „mecenatów”. Na tych śladach tekstowych, które zabezpieczyły te osoby pracowała badaczka Helena Duć-Fajfer, która włączyła Władymira Chylaka jako „wybitną w skali łemkowskiej indywidualność twórczą” do kanonu łemkowskich pisarzy.

Na nich opiera się także Petro Trochanowski / Murianka konstruując swój monumentalny model współczesnej tożsamości łemkowskiej. Z tego względu zdecydowałam się włączyć jego projekt budzielski jako komplementarny do XIX-wiecznego pierwowzoru wyznaczonego przez Chylaka. Trochanowski jest jednocześnie kolejnym z twórców Chylaka-budziciela (m.in. przez działania popularyzujące jego twórczość, a także kreowanie i zarządzanie narracją o nim), jak i budzicielem w pierwotnym, zdefiniowanym w pierwszej połowie XIX w. znaczeniu. Zakładam, że w tej podwójnej roli paradygmat budzicielstwa tworzony przez Petra Trochanowskiego jest wyjątkowy w skali łemkowskiej i szerzej, rusińskiej literatury. Jako jedyny obejmuje właściwie wszystkie sfery życia Łemków, które można kreować i aktualizować przez słowo / tekst, od edukacji w ojczystym języku (elementarz do nauki języka łemkowskiego), po znakowanie przestrzeni, która jest rdzenną ojczyzną Łemków (monografia wsi Binczarowa, w której mieszkała rodzina pisarza przed wysiedleniami). Do obowiązków budzielskich, które przyjął na siebie Petro Trochanowski zaliczają się dbanie o wielkich łemkowskich pisarzy, propagowanie ich twórczości, wpisywanie jej w kanon łemkowskiej literatury (np. przez tłumaczenia na współczesny standard języka łemkowskiego), a także najważniejszy z nich – trzymanie pieczy nad narracją. Stąd szczególnie ważną formą literackiej ekspresji pisarza są polemiki, które mają na celu tłumaczenie, wyjaśnianie, uzupełnianie łemkowskiego kontekstu tam, gdzie jest on pomijany albo zniekształcany. Proces, którego przejawem jest pojawianie się tego rodzaju śladów tekstowych próbuję przełożyć na kontekst łemkowski i na przykładzie budzielskiego modelu Petra Trochanowskiego zaznaczyć miejsca niewypowiedziane i niewypowiadalne, pozwalające lepiej zrozumieć frustrację będącą podstawą współczesnych radykalnych projektów tożsamościowych.

Paradygmaty budzicielstwa z założenia nie są wyabstrahowanym z kontekstu kulturowego i społecznego i hermetycznym zjawiskiem literackim, choć jako takie także mogłyby być

z powodzeniem interpretowane, szczególnie w pracy literaturoznawczej. Przyjęłam jednak, że wykorzystam swoje ponad dziesięcioletnie doświadczenie w pracy w obszarze łemkoznawstwa i łemkowskości (rozumianej jako nieustannie ewoluująca tożsamość etniczna), żeby przedstawić aspekt praktyczny prezentowanych modeli i pokazać, jak dokładnie realizuje się ich siła performatywna. Literatura łemkowska jako literatura mniejszościowa, wyraźniej niż literatury narodowe, ukształtowane i mocno osadzone na kompatybilnych ze sobą i komplementarnych filarach tożsamościowych, stanowi esencję i główny przekaznik łemkowskości. Stąd też praca czy też misja działacza łemkowskiego w dużej mierze opiera się na dbaniu o, przypominaniu, przetwarzaniu, zachowywaniu, katalogowaniu literatury. Budziciel i budzicielstwo stanowią jedną ze specyficznych dla rusińskiego / łemkowskiego etnosu form aktywnej działalności nakierowanej na tekst i jego tożsamościotwórczą siłę.

Z tych analiz wyniknęły także zawarte w ostatniej części pracy intuicje dotyczące obecnego stanu literatury łemkowskiej, będącej pod wpływem wielkich narracji budzicielskich i jej możliwych ciągów dalszych. Rozważania na ten temat sprowokowało pytanie: Czy Łemkowie mają ojczyznę poza Łemkowyną?, które jest pytaniem o to, czy jest możliwa dalsza aktualizacja paradygmatu (np. o przestrzeń, w której Łemkowie żyją po wysiedleniach) albo jego literackie przewartościowanie.